

В. А. Олійников,

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

СЕМАНТИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЗВЕРТАННЯ (НА МАТЕРІАЛІ БОГОСЛУЖБОВИХ ТЕКСТІВ (АКАФІСТІВ) УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ)

У статті зацентовано на відсутності лексико-семантичної диференціації звертань на перших етапах розвитку синтаксичної науки; подано найпоширеніші на сьогодні лексико-семантичні групи звертань; доведено неможливість класифікації звертань, використаних у богослужбових текстах, за традиційною схемою; уведено до наукового обігу термін «конфесійні звертання»; розглянуто безпосередній зв'язок поетики онімів, теонімів із загальною поетикою богословського мовлення акафістів. Дослідження побудоване на основі вибраного матеріалу (близько 6000 позицій) із богослужбових текстів (Акафістник, тт. 1–3) Української Православної Церкви, які ще не були предметом докладного вивчення в контексті синтаксичної та лексико-семантичної спеціалізації.

Ключові слова: лексико-семантичні групи звертань, конфесійні звертання, оніми, теоніми.

SEMANTIC DIFFERENTIATION OF VOCATIVE EXPRESSIONS (BASED ON THE LITURGICAL TEXTS (AKATHISTS) OF UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH)

The article suggests various classification schemes of the study of vocative expressions in modern linguistic literature; the absence of lexical-semantic differentiation of mentioned linguistic units in the early stages of syntactic science is emphasized. The detailed review of scientific studies, devoted to the raised problem, made it possible to distinguish fourteen semantic groups of vocative expressions that are usually described by linguists. These components are analyzed in the context (around 6,000 positions). They have been picked out from the liturgical texts (The Book of Akathists, vol. 1-3) of the Ukrainian Orthodox Church and have not been the subject of detailed study from the perspective of syntactic and lexical-semantic specialization. The reference base mentioned above has proved the inability of classification of vocative expressions using traditional scheme. In particular from usually applied fourteen groups only five are used in the akathists. The pointed theoretical statement argues that the poetic language of akathists, being generally entirely traditional, has quite a lot of individual features. Among obvious distinctions there is large number of the nominal vocative expressions in choral liturgical texts. Stated in the article problem of semantic differentiation of vocative expressions, used in the liturgical texts (akathists) of Ukrainian Orthodox Church, has led to the introduction to the scientific use of the «confessional vocative expression» term and combining these units into nine groups. Scientific novelty of the article defines the emphasis on direct connection of poetics of onims (proper names), teonims (theological names) with general poetics of theological style of akaphists. The practical application of the study is concerned with the possibility of writing the new liturgical texts for the glorification of Ukrainian Saints.

Keywords: lexical-semantic group of vocative expressions, confessional vocative expression, onim (proper name), teonim (theological name).

СЕМАНТИЧЕСКАЯ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ ОБРАЩЕНИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ БОГОСЛУЖЕБНЫХ ТЕКСТОВ (АКАФИСТОВ) УКРАИНСКОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ)

В статье акцентировано внимание на отсутствии лексико-семантической дифференциации обращений на первых этапах развития синтаксической науки; подано распространенные на сегодня лексико-семантические группы обращений; доказано невозможность классификации обращений, использованных в богослужебных текстах, по традиционной схеме; введено в научный оборот термин «конфессиональные обращения»; рассмотрено непосредственную связь поэтики онимов, теонимов с поэтикой богословской речи акафистов. Исследование построено на основе выбранного материала (около 6000 позицій) с богослужебных текстов (Акафистник, тт. 1–3) Украинской Православной Церкви, которые еще не были предметом детального изучения в контексте синтаксической и лексико-семантической специализации.

Ключевые слова: лексико-семантические группы обращений, конфессиональные обращения, поэтонимы, теонимы.

Постановка наукової проблеми та її значення. Для об'єктивного й повного опису категорійної системи української мови, для простеження динаміки всіх її рівнів необхідне вивчення мовних явищ на тлі формальної, семантичної та комунікативної цілісності. На цьому тлі вирізняється проблема опису звертання, дослідженню функційного потенціалу та семантичної диференціації якого присвячена велика кількість праць. Але останнім часом об'єктом студій стають не тільки художні твори, а й інші стильові різновиди мови. Синтаксична організація конфесійних текстів, будучи загалом цілковито традиційною, має доволі багато індивідуальних рис. Характеристика лексики звертання в «богослужбовій будові» речення є необхідною й актуальною темою, яка потребує подальшого опрацювання передусім з огляду на два головних чинники. По-перше, теоретичне узагальнення сприяє глибшому пізнанню системних зв'язків граматичних одиниць, дає змогу по-новому підійти до тлумачення давніх лінгвістичних проблем, що мають стосунок до категорійної системи мови загалом і функційних властивостей слів зокрема. По-друге, практичне значення дослідження пов'язане з можливістю складання нових богослужбових текстів із прославлення українських святих.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На важливість питання вказують наявні як у вітчизняному, так і в зарубіжному мовознавстві студії, присвячені вивченню сутності звертання. Теоретичне обґрунтування природи кличного відмінка, що виконує роль морфологічних репрезентантів адресата – потенційного суб'єкта дії, акцентованого адресата й нейтралізованого суб'єкта, кличного ідентифікуального та кличного однокомпонентного речення – маркера адресатно-предикатно-суб'єктної структури відбите в працях І. Р. Вихованця [7; 8, с. 77–79], Н. М. Костусяк [17]. Проблеми формально-семантичних співвідношень у системі синтаксичних одиниць сучасної української мови простудіювала Н. В. Гуйванюк [11]. М. С. Скаб запропонував комплексний лінгвістичний аналіз елементів і конструкцій апеляції на тлі загального функційного опису граматичної системи української мови [28]. К. Ф. Шульжук дослідив звертання як семантико-синтаксичну одиницю української мови [32]. Із позиції соціолінгвістики схарактеризувала названу граматичну одиницю М. О. Олікова [18]. Звертання в прагматично-лінгвістичному аспекті опрацювала Л. В. Корновенко [16]. Російська вчена Н. П. Вольвак зацентовувала на факторі адресата в семантично-синтаксичній структурі публічного аргументованого дискурсу [9]. Об'єктом дослідження російського мовознавця І. В. Бугаєвої стала мова православних вірян як особлива вербальна характеристика певної групи, що відбиває релігійну мовну свідомість [5, 6]. «Складну змістовну будову» вокатива простежив німецький лінгвіст Ф. Браун [34]. Чеська вчена Я. Свободова, підкреслюючи функційну схожість вокативних та імперативних форм, розглядала взаємодію названих елементів на синтаксичному рівні [36]. Проте докладна лексико-семантична класифікація звертань, зафіксованих у текстах конфесійного стилю, залишилася поза увагою науковців.

Метою статті є семантична диференціація звертань, засвідчених у богослужбових текстах (акафістах) Української Православної Церкви. Відповідно до мети розв'язано такі **завдання**: зацентувати на узагальненому значенні звертань та дослідженні вказаної проблеми в студіях різних лінгвістів; проаналізувати найпоширеніші традиційні лексико-семантичні класифікації названих граматичних одиниць; вирізнити семантичні групи розглянутих компонентів, засвідчених в українській богослужбовій літературі; зосередити увагу на безпосередньому зв'язку поезики онімів, теонімів із загальною поезикою богословського мовлення гімнографічної поезії.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Звертання – лінгвістичні слова чи сполучення слів, що називають особу (осіб) або предмет, до якого звертається той, хто говорить [26, с. 163; 29, с. 465]. Тобто загальна синтаксична функція звертання полягає в називанні адресата мовлення [14, с. 105], напр.: *Благодать Пресвятого Духа випроси нам, заступнику наш...* (акафіст святому священномученику Макарію). Н. Д. Арутюнова, досліджуючи функційний аспект звертання, указує на його двоїстий характер: «Воно [звертання. – В. О.], з одного боку, дає змогу адресату ідентифікувати себе як отримувача мовлення. З іншого боку, в апелятиві часто виражене ставлення мовця до адресата» [4, с. 355], напр.: *Радуйся, Лаврентію, бо ти в затворі тісному багато років подвизався* (акафіст усім преподобним Печерським); *...ми прославляємо Тебе, Душе незбагнений...* (акафіст Святому й Животворчому Духу). Зважаючи на дефініцію звертання, варто зазначити, що лексика аналізованої категорії повинна об'єднує дві загальні групи: із вказівкою на особу (осіб) і предмет (предмети). Водночас звертання можуть бути непоширеними та поширеними.

Аналіз досліджень перших етапів розвитку синтаксичної науки показує відсутність поділу звертань на лексико-семантичні групи. На думку М. В. Ломоносова, «рѣчь» звертається «къ вещи» [24, с. 30]; на переконання О. Х. Востокова, «звательный падежь» показує «имя предмета, къ коему обращена рѣчь» [25, с. 21]; за словами М. І. Греча, у кличному відмінку «полагається найменування предмета, къ которому обращаемъ рѣчь» [23, с. 39]. Отже, лексичне наповнення категорії звертання зводиться до однієї групи: «предмет». Як вважав О. О. Потебня, «звательный падежь» означає «лицо, къ коему обращена рѣчь» [22, с. 157]. У такий спосіб дослідник вирізняє другу групу, хоч і не пропонує її докладної лексико-семантичної диференціації. О. М. Пешковський називає два різновиди розглянутих мовних одиниць: «лицо или предмет» [19, с. 407].

Пізніше лексичне наповнення звертань класифікували неодноразово. Найчастіше дослідники вирізняли такі основні семантичні групи аналізованих компонентів: 1) прізвища, імена, по батькові, псевдоніми й прізвиська [13, с. 268; 30, с. 164; 33, с. 175] (далі – група 1: Гр. 1), напр.: *...шанобливо прийняла ти, Ольго, насіння святої віри...* (акафіст святій рівноапостольній княгині Ользі); 2) назви людей за їхніми родинними стосунками [27, с. 484; 30, с. 164; 33, с. 175] (Гр. 2); 3) назви осіб за соціальним станом, класовою належністю, посадою, званням, титулом тощо [27, с. 484; 33, с. 175] (Гр. 3), напр.: *О царю! Навіщо ти даремно мене мучиш...* (акафіст великомученику Юрію Переможцю); 4) назви людей за професією, спеціальністю [27, с. 484; 33, с. 175] (Гр. 4), напр.: *...лікарю благодатний... піснями за це прославляємо тебе...* (акафіст святому великомученику і цілителю Пантелеймону); 5) назви осіб за національністю, місцем її мешкання [27, с. 484; 33, с. 175] (Гр. 5); 6) назви різних частин тіла [13, с. 268; 33, с. 176] (Гр. 6); 7) назви демонологічних та міфічних істот [33, с. 176] (Гр. 7); 8) назви тварин і птахів та їхні клички [13, с. 268; 30, с. 164; 33, с. 175] (Гр. 8); 9) назви рослинного світу [13, с. 268; 33, с. 176] (Гр. 9); 10) назви небесних тіл, явищ природи [13, с. 268; 21, с. 205; 33, с. 176] (Гр. 10), напр.: *Снівай же Господеві, вся земле...* (акафіст Воскресінню Христовому); 11) географічні назви [33, с. 176] (Гр. 11); 12) абстрактні поняття (моральні якості, переживання, психічний стан, почуття тощо) [13, с. 268; 21, с. 205; 33, с. 176] (Гр. 12); 13) збірність, сукупність когось (чогось) [33, с. 176] (Гр. 13), напр.: *Прійдіть, свідки радості моєї!* (акафіст святому апостолу Андрію Первозванному); 14) загальновідомі поняття культури і мистецтва [33, с. 176] (Гр. 14).

Аналіз вибраного матеріалу (близько 6000 позицій) із текстів акафістів дає змогу констатувати, що із запропонованих чотирнадцяти груп тільки п'ять використані в акафістах. Водночас значна частина засвідчених звертань трапляється дуже рідко (за винятком першої групи). З огляду на специфіку основної джерельної бази можемо констатувати, що вибраний матеріал не можна класифікувати за поданою вище схемою. Поетична мова акафістів, будучи загалом цілком традиційною, має доволі багато індивідуальних рис.

Серед очевидних особливостей – велика кількість власне іменних звертань у текстах богослужбового піснеспіву. Особливе ставлення християнських авторів до власних імен висловив Григорій Ниський (335 – 394 рр.): «...жодне ім'я саме по собі не має істотної самостійності», але «...будь-яке ім'я є деякою ознакою й знаком якої-небудь сутності й думки, що самі по собі не мисляться й не існують» [10, с. 495]. Для пізнавальної цінності власного імені, за словами відомого німецького філософа Г. Фреге, важливо не тільки його справжнє значення, але і його сенс, тобто виражене в ньому судження [31, с. 210; 35, с. 50]. Свої почуття до Всемогутнього Бога, Господа Ісуса Христа, Святого й Животворчого Духа, Пресвятої Тройці, Животворчого Хреста Господнього, Пресвятої Богородиці, святих Безплотних Сил, усіх святих і мирян християнські гімнографи намагалися висловити за допомогою слів, які в подальшому отримали назви «поетоніми» та «теоніми».

Поряд із яскравими іменами-поетонімами акафісти наповненні синонімічними до імен поетичними висловленнями-словосполученнями, описовими конструкціями, а іноді й цілими реченнями, напр.: *Радуйся, обрадувана...*; *радуйся, утішена...* (акафіст Пресвятої Богородиці перед Її чудотворною іконою «Всецариця»); *Радуйся, визволення наше і спасіння; радуйся, роду християнському повсякчасна допомога* (акафіст Пресвятої Богородиці на честь Її Почаївської чудотворної ікони); *Радуйся, світлосте церковна, від Світла Невимовного в дорозі чудесно на просвіщення народів запалена...* (акафіст святим ПершOVERXОВНИМ апостолам Петру і Павлу); *Ти ж, що маєш силу непереможну, покрий і захисти нас* (акафіст Пресвятої Богородиці на честь Її Іверської чудотворної ікони). У такий спосіб звичайні власні імена перетворилися на слова широкого конотативного змісту й навіть на слова-символи, імена-ситуації [15, с. 64]. Отже, розгорнута й акцентована синонімія власне іменних звертань є особливістю текстів акафістів.

Прикладом ставлення до проблеми співвідношення сутності та імені, Бога й властивих Йому імен можуть слугувати теоніми, які виникли в язичницькому суспільстві, а потім були переосмислені в християнському богослів'ї [12, с. 199–207], напр.: *Отче Небесний, Царю Небесний* (акафіст Святому і Животворчому Духу); *Спасе, Спасителю* (акафіст Воскресінню Христовому), *Сину Божий, Слово неосяжне* (акафіст Господу Ісусу Христу). Отже, теоніми як «особлива категорія власних імен» [20, с. 125] виступають ознакою богослужбових текстів.

Класифікувати звертання, виражені поетичними синонімами-замінниками (символічними метафорами, перифразами), теонімами за традиційними лексико-семантичними групами неможливо, тому що це суперечить духовним переконанням християн. Вважаємо, що конфесійні властивості в таких звертаннях є домінуючими, напр.: у реченнях зі звертаннями *Іоане, Миколаю, Пантелеймоне, Варваро* панівною, домінуючою ідеєю є прохання про допомогу, яку можуть надати святий Предтеча, святитель, святий великомученик і цілитель, свята великомучениця (акафісти святому Іоану Предтечі, святителю Миколаю, святому великомученику і цілителю Пантелеймону, святій великомучениці Варварі); а в реченні

Христос воскрес – співайте, душі праведні, із пекла визволені... (акафіст Воскресінню Христовому) головною ознакою є не «збірність, сукупність когось» (Гр. 13), а християнське звертання до мирян.

Вивчаючи способи номінації звертань у релігійному дискурсі, необхідно акцентувати на трьох аспектах, які поєднуються між собою й пронизують та взаємодоповнюють один одного: комунікативний, лексичний і функційно-граматичний. З огляду на це І. В. Бугаєва поділяє учасників комунікації на дві основні групи: 1) людина – Бог (Божа Матір, святі); 2) людина – людина [5, с. 169]. Але така класифікація не є повною. Наприклад, в акафістах є звертання до Животворчого Хреста Господнього. А поставити в один ряд звертання до Всемогутнього Бога й звертання до святих Безплотних Сил, до всіх святих – значить порушить Небесне ранжування, православний церковний етикет, християнські норми.

Тому пропонуємо, по-перше, ввести нову лексико-семантичну групу звертання – «конфесійні звертання»; по-друге, для якнайповнішої класифікації рекомендуємо їх розподілити на такі групи: 1) конфесійні звертання до Всемогутнього Бога, напр.: *Отче Небесний, Ангелів Творче і Господи сил, Пам'яте Предвічна, Сотворителю мій, Владико* (акафіст Всемогутньому Богові в нашесті печалі); 2) конфесійні звертання до Господа Ісуса Христа, напр.: *Ісусе, Сину Бога Живого, Сину Давидів, Агнче непорочний* (акафіст Господу Ісусу Христу); 3) конфесійні звертання до Святого й Животворчого Духа, напр.: *Душе Святий, Душе незбагненний, Душе вічний, Душе Утішителю, Душе Животворчий* (акафіст Святому і Животворчому Духу); 4) конфесійні звертання до Пресвятої Тройці, напр.: *Пресвята Тройце; Трисонячний Всетворче; прєбезначальна і все діюча Тройце; Пресвята і Пребожественна Тройця* (акафіст Пресвятій Тройці); 5) конфесійні звертання до Животворчого Хреста Господнього, напр.: *о Пресвятий Хресте; Хресте, у землі схований; Хресте триблаженний; пречесній Хресте Христів; всечесній Хресте* (акафіст Животворчому Хресту Господньому); 6) конфесійні звертання до Пресвятої Богородиці, напр.: *Богородице, Невісто Невісна, Непорочна* (акафіст Благовіщенню Пресвятої Богородиці); 7) конфесійні звертання до святих Безплотних Сил, напр.: *Архангеле Божий, Архістратиже, начальнику ангелів і архангелів, Царя царюючих безплотний воїне* (акафіст святому Архістратигу Божому Михаїлу та всім Силам Безплотним); 8) конфесійні звертання до всіх святих (пророків, апостолів, святителів, преподобних, великомучеників, мучеників, безсрібників і чудотворців, Христа ради юродивих), напр.: *Предтече Господній* (акафіст святому Іоану Предтечі); *пророче Божий Ілле* (акафіст пророку Божому Іллі); 9) конфесійні звертання до мирян, напр.: *душі праведні, із пекла визволені* (акафіст Воскресінню Христовому); *христоімениті люди* (акафіст Животворчому Хресту Господньому).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, лексико-семантична класифікація конфесійних звертань відрізняється від класифікацій указаних компонентів, побудованих на матеріалі нерелігійних творів. Значна частина традиційно виділюваних звертань, експлікуючи апелювання до різних осіб, предметів, абстрактних понять тощо, не функціонує зовсім в україномовних богослужбових текстах чи засвідчена в одиничних випадках, але ті, які вжиті, не завжди відповідають духовним переконанням християн. Докладне вивчення джерельної бази, зокрема богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви, дало змогу вирізнити дев'ять лексико-семантичних груп звертань, які з огляду на специфічне функційне призначення варто позначити терміном «конфесійні звертання».

Література:

1. Акафістник : у 3 т. – К. : Видання Київської Патріархії УПЦ КП, 2011–2012. – Т. 1. – 2011. – 352 с.
2. Акафістник : у 3 т. – К. : Видання Київської Патріархії УПЦ КП, 2011–2012. – Т. 2. – 2012. – 416 с.
3. Акафістник : у 3 т. – К. : Видання Київської Патріархії УПЦ КП, 2011–2012. – Т. 3. – 2012. – 368 с.
4. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: логико-семантические проблемы / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 383 с.
5. Бугаева И. В. Функциональные, грамматические и семантические особенности номинации адресата в религиозной сфере / И. В. Бугаева // Stil. – Beograd, 2007. – № 6. – С. 167–177.
6. Бугаева И. В. Язык православной сферы : современное состояние, тенденции развития : автореф. дисс. на соискание учен. степени д. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / И. В. Бугаева. – М., 2010. – 48 с.
7. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1987. – 232 с.
8. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматики української мови / І. Вихованець, К. Городенська ; [за ред. чл.-кор. НАН України Івана Вихованця]. – К. : Унів. вид-во «Пулсари», 2004. – 398, [2] с.
9. Вольвак Н. П. Фактор адресата в публічноаргументуючому дискурсі : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Н. П. Вольвак. – Владивосток, 2002. – 26 с.
10. Григорий Нисский, свт. Опровержение Евномия : в 2 т. / свт. Григорий Нисский. – Краснодар : Глагол, 2003. – Т. 2. – 2003. – 510 с. – (Патристика. Тексты и исследования).
11. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 1999. – 336 с.
12. Эдельштейн Ю. М. Проблемы языка в памятниках патристики / Ю. М. Эдельштейн // История лингвистических учений. Средневековая Европа / отв. ред. А. В. Десницкая, С. Д. Кацнельсон. – Л. : Наука, 1985. – С. 157–207.
13. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
14. Каранська М. І. Синтаксис сучасної української літературної мови / М. І. Каранська. – К. : Либідь, 1995. – 312 с.
15. Кожушний О., прот. Преподобний Роман Солодкоспівець і візантійська гімнографія III – VIII століть / прот. Олег Кожушний. – К. : Видавничий відділ Української Православної Церкви, 2009. – 264 с.
16. Корновенко Л. В. Звертання у прагмалінгвістичному аспекті (на матеріалі сучасної російської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук : спец. 10.02.02. «Російська мова» / Л. В. Корновенко. – К., 2001. – 20 с.
17. Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови : монографія / Н. М. Костусяк. – Луцьк : Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2012. – 452 с.
18. Оликова М. А. Обращение в современном английском языке / М. А. Оликова. – Львов : Вища школа, 1979. – 84 с.
19. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – 8-е изд., доп. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 544 с.
20. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1988. – 192 с.
21. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1993. – 248 с.
22. Потебня А. Изъ записокъ по русской грамматикѣ : въ 2 ч. / А. Потебня. – Воронежъ : Въ Типографіи Н. Д. Гольдштейнъ, 1874. – Ч. 1 : Введение. – 157 с.
23. Практическая русская грамматика изданная Николаемъ Гречемъ / Н. Гречь. – СПб. : Въ Типографіи Императорскаго Санктпетербургскаго Воспитательнаго Дома, 1827. – 578 с.
24. Російська граматики Михайла Ломоносова / М. Ломоносовъ. – СПб. : При Императорской Академіи Наукъ, 1755. – 210 с.
25. Русская грамматика Александра Востокова по начертанию его же сокращенной Грамматики полнѣе изложенная / А. Востоковъ. – [2-е изд.]. – СПб. : Въ Типографіи Императорской Російской Академіи, 1833. – 418 с.
26. Русская грамматика : в 2 т. / [гл. ред. Н. Ю. Шведова]. – М. : Наука, 1980. – Т. 2 : Синтаксис. – 1980. – 709 с.
27. Санников В. З. Русский синтаксис в семантико-прагматическом пространстве / В. З. Санников. – М. : Языки славянских культур, 2008. – 624 с.

28. Скаб М. С. Функціональна сфера апеляції в українській мові (семантика, граматики, прагматика, стилістика) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. С. Скаб. – К., 2002. – 34 с.
29. Словник української мови : в 11 т. / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 3. – 1972. – 728 с.
30. Современный русский язык : в 3 ч. – [2-е изд., перераб]. – М. : Просвещение, 1987. – Ч. 3 : Синтаксис. Пунктуация / В. В. Бабайцева, Л. Ю. Максимов. – 1987. – 256 с.
31. Фреге Г. Смысл и денотат / Г. Фреге // Семиотика и информатика / гл. ред. А. И. Михайлов. – М. : ВИНТИ, 1977. – Вып. 8. – С. 181–210.
32. Шульжук К. Ф. Обращения в украинских народных песнях : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Украинский язык» : 10.02.02 / К. Ф. Шульжук. – К., 1969. – 21 с.
33. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 408 с.
34. Braun F. Terms of Address : Problems of Patterns and Usage in Languages and Cultures / F. Braun. – Berlin, New York, Amsterdam : Mouton de Gruyter, 1988. – 372 p.
35. Frege G. Über Sinn und Bedeutung / G. Frege // Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik (Neue Folge). – Bd. 100/1. – Leipzig : Verlag von C. E. M. Pfeffer, 1892. – S. 25–50.
36. Svobodová J. Syntaktická charakteristika imperativu a vokativu v českých výzvojných větách / J. Svobodová. – Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1987. – 103 s.

УДК 811.161.2'373 : 398.3

Н. В. Плотнікова,*Харківський інститут фінансів Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі, м. Харків***КОНЦЕПТ-АРХЕТИП СОНЦЕ: ПІДРУНТЯ МІКРОКОНЦЕПТОСФЕРИ СВЯТКИ**

У статті розглядається вербальне вираження концепту Сонце у складі мікроконцептосфери Святки, що передбачає вилучення інформації про досліджуваний фрагмент концептуальної картини світу людини зі словників різних типів та етнографічних джерел (культурологічний аспект) і визначення особливостей його репрезентації в мові.

Ключові слова: лінгвокультурологія, мікроконцептосфера, концепт.

THE CONCEPT SUN OF THE MICROCONCEPTOSPHERE SVIATKI

The article deals with the complex analysis of the concept Sun of the microconceptosphere Sviatki projected for studying the peculiarities of its reflection in the synchronistical and diachronic aspects, as well as for clarifying of the specific character of its reflection in the hierarchical system of the linguistic world-image. Keeping within the limits of the lingvoculturological approach of the linguistic conceptology, in the research the notions such as conceptosphere, concept, conceptual microfield were considered.

In the structure of the microconceptosphere Sviatki 46 central concepts distributed to 10 conceptual microfields were distinguished. The appropriate field structure (nucleus, near-nucleus zone and periphery) of the microconceptosphere Sviatki was modeled and the hierarchical organization (superconcepts, presuperconcept, basic concepts, subconcepts) was presented. But the technique of the analysis of the lingvoculturological concepts suggested in this work consists of 3 stages: 1) formation of the nominative field of concept and definition of its nominative density; 2) separation and description of the structural elements of the concept; 3) modeling of its field structure. During the analysis of every concept the means of its linguistic expression, including their paradigmatic and derivational peculiarities were characterized. The research of the central concepts of the microconceptosphere Sviatki permitted to discover the specific character of the national mentality of the Ukrainians within the limits of this fragment of the linguistic world-image.

Key words: linguistic culturology, microconceptosphere, concept.

КОНЦЕПТ-АРХЕТИП СОЛНЦЕ: ОСНОВА МИКРО КОНЦЕПТОСФЕРЫ СВЯТКИ

В статье описываются особенности репрезентации концепта Солнце в составе микроконцептосферы Святки при помощи осуществления выборки информации об исследуемом фрагменте концептуальной картины мира человека из словарей разных типов и этнографических источников (культурологический аспект), предпринята попытка определения особенностей его репрезентации в украинском языке.

Ключевые слова: лінгвокультурологія, мікроконцептосфера, концепт.

Зимовий цикл народної календарної обрядовості українців поділяється на доріздвяні та власне Різдвяні свята. Власне Різдвяні свята (Святки) починаються зі Святвечора й закінчуються Водохрещем. І ніякому святу не присвячено стільки народних повір'їв та обрядів, як Різдвяним святам, що містять значний обсяг фактичного матеріалу. Цей матеріал дає змогу розглядати Різдвяні святки або мікроконцептосферу *Святки* (Мксф) як концептуальне поле, що включає множину концептів, тобто є концептуполем макрорівня [8, с. 214]. Концептуполе макрорівня, як і концептуполе мікрорівня, повністю відповідає всім традиційним канонам теорії поля, тобто має структуру у вигляді ядра, приєдраної зони та периферії.

Оскільки концептуальне поле – велике угруповання концептів, то вважаємо доцільним розподілити його на концептуальні мікрополя (КМП), що «утворюють складну ієрархічну систему взаємопов'язаних полів, на основі яких формується мовна картина світу» [12, с. 31], та поєднують однорідні в поняттєвому відношенні одиниці (окремі концепти).

Основним джерелом для формування міфів, релігій є архетипи, а обрядовість Різдвяних святків сформувалась саме на основі давніх язичницьких міфів та християнської релігії. Відповідно, архетипи є підґрунтям для формування і власне різдвяно-новорічної обрядовості.

К. Юнг поділяв архетипи на психологічні (архетип свого, води), і культурні, створені культурним досвідом людства (архетип трійці, життя, смерті). Архетипи виявляються в свідомості у вигляді архетипових образів у творчо оформленому матеріалі, яким і є різдвяно-новорічна обрядовість, що її позасвідомою основою стали психологічні архетипи вода, вогонь та сонце, а також культурні архетипи смерть, народження та трійця.

На концептуальному рівні згаданим архетипам відповідають концепти-архетипи *Вогонь, Сонце, Народження, Вода, Смерть, Христос*, що в складі концептуального поля «мікроконцептосфера *Святки*» групуються у концептуальне мікрополе «Архетипні образи», один із фрагментів якого, а власне концепт-архетип *Сонце*, і становить предмет цього дослідження.

Оскільки концепт-архетип *Сонце* не розглядався з лінгвістичної та концептуальної точок зору у зв'язку із святочною обрядовістю українців, то *актуальність* теми цієї розвідки зумовлена необхідністю його опису з огляду на нову лінгвіс-